

Uzruna, vokatīvs, nominatīvs un akuzatīvs

Form of address, vocative, nominative and accusative

Andra Kalnača

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
 Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
 Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
 E-pasts: *kalnaca@latnet.lv*

Raksts veltīts valodniecībā salīdzinoši maz aplūkotam tematam – vokatīvam un tā funkcijām uzrunas izteikšanā. Rakstā analizēti arī citi locījumi – nominatīvs un akuzatīvs –, kas var tikt lietoti vokatīva funkcijā. Tāpat apskatītas arī uzrunas vārdkopas un tajās ietilpstošo komponentu morfoloģiskās formas un to saskaņojuma īpatnības nefonoloģiskās un nemorfoloģiskās sintakses aspektā. Pētījuma mērķis ir noskaidrot, vai tiešām latviešu valodas uzrunas grupās ir iespējams runāt par nemorfoloģisku sintaksi un kādas ir vokatīva, nominatīva un akuzatīva attieksmes uzrunā un uzrunas grupā. Lai to veiktu, ir sistematizēts vokatīva formu klāsts un vokatīva funkcijā lietotās formas, kā arī iztirzāti uzrunas vārdkopas strukturēšanas principi latviešu valodā.

Atslēgvārdi: vokatīvs; nominatīvs; akuzatīvs; uzruna; uzrunas vārdkopa; saskaņojums.

1. Ievadam

Pētījuma iecerī noteikusi autores interese par locījumiem, kas latviešu valodā tiek lietoti uzrunā – tas var būt gan vokatīvs (lietvārdam, arī lietvārda funkcijā lietotam īpašības vārdam vai lokāmam divdabim), gan nominatīvs, kā tas tradicionāli aprakstīts latviešu gramatikās (piem., Endzelīns 1951; Ahero et al. 1959, 389; Smiltnece 2013, 355–356); 2. un 3. deklinācijas sakarā pieminēts arī akuzatīvs (sk. Ahero et al., op. cit.; Nītiņa 2001, 16; Paegle 2003, 39). Mazāk ievērota, lai gan atsevišķās gramatikās u. c. pētījumos pieminēta ir arī vokatīva funkcijā lietota forma ar galotni *-u* 1. un 4. deklinācijas lietvārdiem (sk., piem., Endzelīns 1951, 398–400; Gāters 1993, 157–159; Kalnača 2014, 26–31):

- (1) a. 1. deklinācija
Klāv-u!, Ojār-u!, Ainār-u!
 b. 4. deklinācija
mamm-u!, Iev-u!, Aij-u!, Līg-u!

Noteikto īpašības vārdu (un lokāmo divdabju) sakarā parasti tiek norādīts, ka tie ar lietvārdu vokatīvā saistās vai nu nominatīvā (2a), vai arī akuzatīvā (2b) (sk., piem., Endzelīns, Mīlenbahs 1939, 45; Nītiņa 2001, 28; Nītiņa 2013, 391):

- (2) a. *mīļ-ais dēliņ!, godāt-ais skolotāj!*
 b. *mīļ-o dēliņ!, godāt-o skolotāj!*

Apzīmētāja nominatīva un akuzatīva formai ļoti interesantas pārdomas t. s. nefonoloģiskās un nemorfoloģiskās sintakses sakarā (*phonology-free syntax, morphology-free syntax*) veltījis Aksels Holvūts (*Axel Holvoet* 2012). Viņš (op. cit.) norāda – nefonoloģiskās un nemorfoloģiskās sintakses principi paredz, ka, piem., vārdiem saskaņojuma vārdkopā nav obligāti jābūt fonoloģiski un morfoloģiski saskaņotām resp. vienādām formām. Tā, piem., latviešu valodā iespējamās saskaņojuma vārdkopas gan ar vienādām ((3a) piemērs), gan atšķirīgām ((3b) piemērs) tajās ietilpstošo vārdu galotnēm:

- (3) a. *liel-s kok-s, skaist-a dien-a*
 b. *liel-ais kok-s, skaist-ā dien-a*

Savukārt (4) piemērs rāda – ja saskaņojuma vārdkopas neatkarīgais loceklis ir lietvārds vokatīvā, latviešu valodā vērojami divi varianti ((4a) un (4b)), kā atkarīgais loceklis var pieskaņoties neatkarīgajam, taču nevienā no gadījumiem vārdkopu elementu morfoloģiskās formas nav vienādas:

- (4) a. NOM + VOC
mīl-ā māt-ø!
 b. ACC + VOC
mīl-o māt-ø!

Tāpēc šī pētījuma mērķis ir noskaidrot, vai tiešām latviešu valodas uzrunas grupās ir iespējams runāt par nemorfoloģisku sintaksi (kā to savā pētījumā sliecas uzskatīt A. Holvūts) un kādas ir vokatīva, nominatīva un akuzatīva attieksmes uzrunā un uzrunas grupā. Lai to veiktu, ir jāpārskata, pirmkārt, vokatīva formu *inventārs* un vokatīva funkcijā lietotās formas latviešu valodā, otrkārt, jāaplūko tuvāk principi, kā strukturēta uzruna, resp., uzrunas vārdkopa. Interesants aspekts ir arī vokatīva formu un uzrunas vārdkopu lietojuma pragmatika, bet ierobežotā apjoma dēļ šis jautājums rakstā tuvāk nav aplūkots, to atstājot turpmākiem pētījumiem.

2. Vokatīva formu apraksts latviešu gramatikās

Latviešu gramatikās un morfoloģijas aprakstos par vokatīva statusu locījumu paradigmā ir bijuši atšķirīgi viedokļi – gan iekļaujot vokatīvu lietvārda locījuma paradigmā, gan aplūkojot kā īpašu uzrunas formu, kam nav teikuma locekļa funkciju un kas tāpēc nav piederīga pie locījumu paradigmas (plašāk sk. Kalnača 1999; 2000; 2001; 2014, 25–34; sk. arī Smiltneice 2013, 355–365 „Latviešu valodas gramatikā”; diskusiju tipoloģiskā aspektā sk. Moro 2003; Daniel & Spencer 2009).

Šai pētījumā tiek uzskatīts, ka vokatīvs ietilpst latviešu valodas lietvārda locījumu paradigmā, jo to apliecina ne tikai vokatīva formas vēsture latviešu valodā (sk., piem., Endzelīns 1951, 398–400, 412, 417, 422, 427, 443–444), bet arī tas, ka lietvārds vokatīvā spēj būt vārdkopas neatkarīgais komponents un piesaistīt apzīmētāju nominatīvā (5a) vai akuzatīvā (5b):

- (5) a. *Jums, jaunais cilvēks, ir galva!* (A. Eglītis)
 b. *Mīļo Dieviņ, mīļo Dieviņ, es atkal tev ticēšu!* (V. Belševica)

Turklāt sintaktiski vārds vokatīvā (arī nominatīva vai, retāk, akuzatīva formas vokatīva funkcijā), lai gan neietilpst teikumā kā teikuma loceklis, izsaka sekundāru predikatīvātāti, t. i., tam piemīt slēptā izteicēja funkcija, ja uzruna raksturo uzrunāto personu (Lokmane 2013, 751; par uzrunas, t. i., vokatīva semantisko un sintaktisko saikni ar pārējo teikumu sk. arī Beitiņa 2009, 160–162):

- (6) a. *Un tu, **Ervīn**, ko tu dari...* (G. Priede)
 b. *Tev nav jātaisnojas, **manu nabaga zēn!** ... Es tev nekā nepārmetu.*
 (M. Zīverts)
 c. *Mīļie viesi, **čaklie, pašai dziedzīgie mākslas priekšmetu pārvācēji, pelēkās ikdienas drošie pieņēmēji!** Izrāde ir beigusies! Un tagad – paklanīsimies!*
 (A. Eglītis)

Vokatīvs savas specifiskās uzrunas funkcijas dēļ ir teksta resp. diskursa fenomens, taču vienlaikus tam piemīt spēja būt saistītam ar citiem vārdiem (sk., piem., Daniel & Spencer 2009, 633–634), kā tas redzams (5)–(9) piemēros. Kā norāda Vladimirs Plungjans (*Vladimir Plungian* 2011, 178), vokatīvs no citiem locījumiem atšķiras ar to, ka izsaka runas akta dalībnieka semantisko lomu, kamēr citi locījumi izsaka dažādas situācijas dalībnieka lomas. Vokatīvs ir nepieciešams, lai teksta autors varētu pievērst teksta adresāta uzmanību.

3. Vokatīva formas latviešu valodā

Jāpiekrīt A. Holvūtam (2012), ka locījumu, arī vokatīva, morfoloģiskā forma un sintaktiskās funkcijas ne vienmēr sakrīt. Tāpēc var runāt par morfoloģiskiem locījumiem (resp. gramatiskām formām) un sintaktiskiem locījumiem (resp. sintaktiskām funkcijām). Vokatīva sakarā tas izpaužas tā, ka latviešu valodā ir gan t. s. īstās vokatīva formas visu deklināciju lietvārdiem, izņemot 6. deklināciju (sk. 1. tabulu), gan citu locījumu formas, kuras tiek lietotas vokatīva funkcijā (sk. 2. tabulu).

SG	1., 4., 5	2.	3.
VOC	-∅	-ī, -∅	-u, (-∅)

1. tabula. Vokatīva formas latviešu valodā.

Īstās (un vēsturiski mantotās) vokatīva formas ir tikai vienskaitlī, taču tās ir atšķirīgas atkarībā no deklinācijas (Endzelīns, op. cit.):

- 1) bez galotnes, t. i., -∅ 1., 4., 5. deklinācijā:
 (7) a. *Labvakar, **tēv!** Tu arī vienreiz mājās.* (A. Eglītis)
 b. *Nerunā gari, **siev!*** (G. Priede)
 c. *Nu, **vecomūt!** Es arī gribētu, lai man tik laba galva kā tev.* (V. Belševica)
- 2) ar galotni -i 2. deklinācijā:
 (8) *Ne tu dzēri, ne smēķēji, **Franci.*** (I. Ābele)

3) ar galotni *-u* 3. deklinācijā:

(9) *Ak, Jēzu, glāb mani!* – *viņš murmināja.* (I. Ābele)

Šādas vokatīva formas tiek lietotas, nosaucot cilvēku un citas dzīvas būtnes (sk. (5)–(9) piemērus), personifikācijās nolūkā tās ir iespējamās arī jebkuram nedzīvam priekšmetam (sk. arī (17) piemērus):

(10) a. *Baikāl, atdod Kolčaka dārgumus!* (Ievas Stāsti)

b. *Ai dzimtenes ābol – dzimtenes dzeja,*

Mēs abi esam iekrituši renstelē

Ar smaidu uz leju. (L. Tauns)

c. *Mīļo dienasgrāmat!* *Šorīt viss iznāca pavisam citādi.* (www.twitter.com)

Tipoloģiski šādas formas neatšķiras no citu valodu vokatīva formām, jo latviešu valoda iekļaujas to valodu kopumā, kur vokatīvs ir uzrunas locījums, kas marķēts ar īpašu morfoloģisku formantu – galotni (sk., piem., Moro 2003; Daniel & Spencer 2009; Parrot 2010).

Sarunvalodā (arī folkloras tekstos un runātas valodas attēlojumos daiļliteratūrā) 2. deklinācijas lietvārdiem dažkārt tiek lietotas saīsinātas, resp., bezgalotnes formas (piem., Ahero et al. 1959, 389; Kalme, Smiltnece 2001, 104–105; sk. paradigmu Paegle 2003, 48; par to arī Holvoet 2012, 50; tipoloģiskā aspektā sk. Moro 2003; Parrot 2010):

(11) *puis!, brāl!, tēt!, vecīt!, sunīt!, eņģel!, onkul!*

(12) a. *Sveiks, mīļo Salavecīt! Mani sauc Henija, man ir 14 gadu.*

(www.kurzemesvards.lv)

b. *Sveiks, Reīnonkul!* (G. Priede)

c. *Tu mani biedē, Žanīt.* (M. Zīverts)

d. *Mammuc, es tev izlasīšu priekšā, kā rūķi zupu vārīja!* (V. Belševica)

e. *Tu, brāl, es, brāl,*

Iesim abi malkas cirst. (www.dainuskapis.lv)

Analoģiskas formas būtu gaidāmas arī 3. deklinācijas lietvārdiem, tomēr tādas konstatēt ir problemātiski, jo daļa personvārdu, arī sugasvārdu, ir pārgājuši 1. deklinācijā. Tādējādi daļa sugasvārdu, personvārdu (arī to hipokoristiku) paralēli tiek lietoti gan 3., gan 1. deklinācijā (sal. (13) un (14) piemērus), tāpēc vokatīva formām *pap!, Mik!, Pič!, Kriš!* ne vienmēr nešaubīgi nosakāms, kāda ir bijusi nominatīva forma.

(13) 3. deklinācija

a. NOM

papus, Mikus, Pičus, Krišus

b. VOC

papu!, Miku!, Piču!, Krišu!

- (14) 1. deklinācija
 a. NOM
paps, Miks, Pičs, Krišs
 b. VOC
pap!, Mik!, Pič!, Kriš!

4. Citu locījumu formas vokatīva funkcijā

Ja blakus t.s. īstajām vokatīva formām respektē arī nominatīva un akuzatīva formas, kas var tikt lietotas vokatīva funkcijā (t. s. sintaktiskais vokatīvs), tad, protams, eksponentu skaits ir ievērojami plašāks, un aptver visas deklinācijas, turklāt ne tikai vienskaitlī, bet arī daudzskaitlī, sk. 2. tabulu:

SG	1.	2.	3.	4.	5.	6.
VOC	- <i>ø</i> ,	- <i>i</i> , - <i>ø</i>	- <i>u</i> , (- <i>ø</i>)	- <i>ø</i> ,	- <i>ø</i> ,	-
+NOM,	- <i>s</i> , - <i>š</i> ,			- <i>a</i> ,	- <i>e</i>	- <i>s</i>
ACC	- <i>u</i>			- <i>u</i>	- <i>u</i>	
PL	1., 2., 3.			4.	5.	6.
NOM	- <i>i</i>			- <i>as</i>	- <i>es</i>	- <i>is</i>

2. tabula. Vokatīva un vokatīva funkcijā lietojamas formas latviešu valodā.

Līdzīgi kā citās valodās (sk., piem., Blake 1997, 43–44 attiecībā uz latīņu valodu, tipoloģiskā aspektā Daniel & Spencer 2009, 631–632), arī latviešu valodā semantiski un arī sintaktiski *tuvākais* locījums ir nominatīvs, kas ļauj vokatīva funkciju izteikt ne tikai vienskaitlī (15), bet arī ar daudzskaitlī (16):

- (15) a. **Dēls**, tu dzirdi mani? (G. Priede)
 b. **Jolanta!** Nāc pakavē viesim laiku, kamēr es uzvāru kafiju! (A. Eglītis)
 c. **Piedodies, kundze!** (V. Belševica)
- (16) a. **Zināt ko, draugi?** Tik reta sastapšanās būtu jāatzīmē. (A. Eglītis)
 b. – **Nauda ir, skuķi?** – [saldējuma] pārdevējs [meitenēm] jautāja. (V. Belševica)
 c. **Meitenes**, ejiet atpakaļ uz virtuvi. (G. Priede)

Nominatīvs vokatīva funkcijā tiek lietots, uzrunājot arī nedzīvus priekšmetus:

- (17) a. **Buru audekls**, karodziņu zīds,
 Plūstiet man līdzi! (L. Tauns)
 b. **Ak, kultūra**, kurp mēs ejam? (A. Eglītis)
 c. **Mīļā māte daba**, vienreiz izlem – sniegs vai lietus! (www.twitter.com)

Sarunvalodā 1. un 4. deklinācijas lietvārdiem visai plaši tiek lietotas arī vokatīva formas ar galotni *-u*, galvenokārt personvārdiem, arī vārdam *mamma* (sk. iepriekš minēto (1) piemēru):

- (18) a. **Mammu**, govīm bija arī vārdi, vai ne? (G. Priede)
 b. **Mammu**, kur mums stāv putekļsūcējs? (Ieva)
 c. **Tēti, mammu**, es negribu atgriezties. (www.korpuss.lv)

Sarunvalodā ar galotni *-u* vokatīva funkcijā sastopami arī 5. deklinācijas (person)vārdi un pat atsevišķi 2. deklinācijas vārdi:

(19) a. 5. deklinācija

NOM *Lien-e, Ilz-e*

VOC *Lieņ-u!, Ilž-u!* (ar līdzskaņa *j* miju)

b. 2. deklinācija

NOM *tēt-is*

VOC *tēt-u!*

Lai gan galotne *-u* liek domāt par akuzatīva formu vokatīva funkcijā (sk., piem., Gāters, 1993, 157–158; Kalnača 2014, 26), tomēr J. Endzelīns (1951, 399) norāda – šīs formas vēsture ir neskaidra, turklāt varētu uzskatīt, ka „*-u* radies no *-au* un tā ar *jo-* un *ju-* celmu starpniecību ienācis no *u-*celmu vokatīva”. Turpat tālāk J. Endzelīns (1951, 400) raksta: „Tā, piem., teicienā *ai, tu manu lētu prātu* BW 124 var. forma *prātu* pati par sevi varētu būt vokatīvs, bet varianti dod tai arī sinonimo *ai, tu manu lētu dabu*, kur *dabu* formas ziņā var būt tikai akuzatīvs.” Dainās šādi piemēri ar *-u* atrodami ne tikai īpašvārdiem, bet arī sugasvārdiem 1. ((20)-(21) un 4. deklinācijā (22)):

(20) *Ai, Dieviņu, ai, Dieviņu,*

Nu nāk mana krusta māte!

Balta sagša mugurā,

Vēl jo balta padusē. (www.dainuskapis.lv; sk. arī Gāters 1993, 157)

(21) *Vīru, manu vecu vīru,*

Kā būs manim tevi saukt?

Saucu vīru, saucu tēvu,

Nekā labi nevedās. (www.dainuskapis.lv; sk. arī Gāters 1993, 157)

(22) *Es projami, pelnu dienu,*

Ar savāmi karašām;

Atnāks mums liela diena

Ar raibāmi oliņām. (www.dainuskapis.lv; sk. arī Gāters 1993, 157)

Jautājums par šīs formas vēsturi un izplatību latviešu valodā ir sarežģīts, noteikti būtu pārskatāmi arī dažādi izlokšņu un senāku tekstu materiāli, tāpat svarīgi būtu topošā latviešu valodas runas korpusa dati, jo, kā jau iepriekš norādīts, latviešu gramatikās kopš 20. gs. otrās puses sarunvalodā plaši sastopamie vokatīvi ar *-u* netiek pieminēti. Šai rakstā ierobežotā apjoma dēļ minēto formu vēsture nav tuvāk iztīrīta un tiek nosacīti pieņemts, ka tās ir akuzatīva formas vokatīva funkcijā, kā tas redzams 2. tabulā, lai gan, piem., 1. deklinācijas lietvārdiem galotni *-u* saskaņā ar J. Endzelīna rakstīto varētu uzskatīt par vokatīva formantu. Taču, kā norāda Duglass K. Adamss (*Douglass Q. Adams* 1978, 16), arī akuzatīvs, lai gan mazāk izplatīts, var būt lietots vokatīva funkcijā (par nominatīva, akuzatīva un vokatīva sinkrētismu sk. arī Blake 1997, 41–44; Baerman 2009, 219). Tādējādi 1., 4., arī 5. deklinācijas lietvārdu formas ar *-u* arī var uzskatīt par akuzatīva formām vokatīva funkcijā, kā to darījis, piem., Alfrēds Gāters (1993, 157–158).

5. Uzrunas vārdkopas

Uzrunas vārdkopas var būt gan saskaņojumā, gan pārvaldījumā (par sintaktisko sakaru veidiem tuvāk sk., piem., Lokmane 2013, 704–705). Šo vārdkopu neatkarīgais komponents ir lietvārds vokatīvā, bet var būt arī nominatīvā un akuzatīvā. Šai pētījumā tuvāk aplūkotas saskaņojuma vārdkopas.

Ja saskaņojuma vārdkopas neatkarīgais komponents ir lietvārds vokatīvā, atkarīgajam komponentam resp. apzīmētajam, kas var būt īpašības vārds, skaitļa vārds, lokāms divdabis vai piederības vietniekvārds, arī vajadzētu būt vokatīvā, jo šo vārdšķiru vārdi, kam dzimtē, skaitlī un locījumā jāaskaņojas ar lietvārdu, ir t. s. morfoloģiskie kontrolētāji un simetriski atspoguļo lietvārda attiecīgās formas (sk., piem., Plungian 2011, 198–199; Lokmane op. cit., 704, sk. arī Beitiņa 2009, 123). Taču vokatīva gadījumā tā nenotiek, jo minētajām vārdšķirām (vai vārdu formām) vēsturiski šādas formas paradigmā nav, tāpēc saskaņojums nav simetrisks klasiskā izpratnē. Gaidāmā vokatīva vietā šādās vārdkopās apzīmētais resp. atkarīgais komponents parasti ir nominatīvā (Endzelīns, Mīlenbahs 1939, 45; Nītiņa 2013, 391):

- (23) a. *Paula sēdēja un rakstīja vēstuli: – Mīlais Fīlip! –* (A. Eglītis)
 b. *Godājamais Ministru prezident!* (www.tvnet.lv)
 c. *Mīlā meitenī, ar emocijām pasauli nevar iekustināt.* (www.lsm.lv)
 d. *Mana labā sieviņ, vai tu jau esi aizmirsusi, ko tu man solījies?* (www.korpuss.lv)

Iespējams arī akuzatīvs bez nozīmes atšķirības (Endzelīns, Mīlenbahs, op. cit.; Nītiņa, op. cit.):

- (24) a. *Kāds sakars mākslas karjerai ar tēviem?*
Paliels, manu zēn, paliels. (A. Eglītis)
 b. *Sveicināts, mīlo Ziemassvētku vecīti, Tev raksta ģimene no Tukuma.* (Neatkarīgā Rīta Avīze)
 c. *Mīlo, dārgo māsiņ!* (www.korpuss.lv)
 d. *Līvij, manu smuko, labo, gudro!* (www.korpuss.lv)

Valentīna Skujiņa (1999, 54) gan norāda, ka oficiālā sarakstē lietišķos tekstos apzīmētāju akuzatīvā nemēdz lietot, jo tas „piešķir izteiksmei personiskākas attieksmes niansi”, turpretī runātā valodā šādas atšķirības nav. V. Skujiņas teiktajam var pievienoties, taču galvenokārt attiecībā uz oficiālām uzrunām.

Ja uzrunas vārdkopā neatkarīgais komponents ir nominatīvā, tad saskaņojums ir simetrisks, jo arī atkarīgais komponents ir tai pašā locījumā:

- (25) a. *Ļoti cienījamais Svētais Tēvs!* (I. Ābele)
 b. *Dārgie draugi un vienkārši [grāmatas] lasītāji!* (www.tvnet.lv)
 c. *Cienītā kundze!* (A. Eglītis)
 d. – *Ei, mazā jaunkundze! – kļiedza [saldējuma] pārdevējs.* (V. Belševica)

Retāk mūsdienu latviešu valodā iespējami arī gadījumi, kad uzrunas vārdkopas saskaņojums ir akuzatīvā, t.i., neatkarīgais komponents akuzatīvā tai pašā locījumā piesaista arī atkarīgo komponentu – parasti tas vērojams vārdam *mamma* (sk. arī (21), (27), (34) piemēru no dainu tekstiem):

- (26) a. **Mīļo mammu!** (www.korpuss.lv)
 b. **Sveiki, mīļo mammu un tēti!** (www.nepaliecviens.lv)

Arī šai gadījumā saskaņojums ir simetrisks, jo abi komponenti ir akuzatīvā.

Īpašības vārdam (arī lokāmajam divdabim) saskaņojuma vārdkopās mūsdienu latviešu valodā parasti ir noteiktā galotne, jo uzruna ir saistīta ar konkretizāciju. Tā kā uzruna resp. lietvārds vokatīvā nosaukto priekšmetu, kas var būt vienīgi dzīva būtne (izņēmums ir personifikācija), konkretizē un kā teksta adresātu izceļ pārējo vidū, tad atkarīgajam komponentam visbiežāk ir noteiktā galotne. Taču daīnu tekstos īpašības vārdam uzrunas vārdkopā nereti ir atrodama arī nenoteiktā galotne, turklāt neakarīgi no uzrunātā priekšmeta dzīvuma (sk. arī (21) un (35) piemēru):

- (27) a. *Aiju, manu vecu vīru,*
Kur bij man tevi likt?
Kauns man tevi līdzī vest,
Žēl mājā tev atstāt. (www.dainuskapis.lv; sk. arī Gāters 1993, 157)
- b. *Vai, peleku akmintiņu,*
Bij man tevi ritināt?
Ūdenī tev gulēt,
Viļņam tevi ritināt! (www.dainuskapis.lv; sk. arī Gāters 1993, 158)

Tas liecina, ka uzruna kā diskursa elements, kuram runātā valodā ir raksturīga īpaša intonācija un nošķirums ar pauzi no pārējā teksta, jau ir pietiekami konkretizējoša. Apzīmētāja noteiktība uzrunas vārdkopā ir sekundāra, savukārt noteikto galotni mūsdienu latviešu valodā varētu uzskatīt par gramatisku pleonasmu. Raksta ierobežotā apjoma dēļ uzrunas vārdkopu noteiktības problemātika nav tuvāk aplūkota, te būtu nepieciešami īpaši pētījumi un sastatījums ar citām valodām (sk., piem., dažādu valodu uzrunas vārdkopu noteiktības analīzi ģeneratīvās gramatikas aspektā Hill 2013 un 2014).

Tātad latviešu valodā uzrunas vārdkopas saskaņojumā var būt šādas:

1.	NOM VOC	(28) <i>Jums, jaunais cilvēks, ir galva!</i> (A. Eglītis) (29) Cienītā jaunkundz! <i>Cilvēks savā zemē ne vienmēr tiek cienīts.</i> (Jaunā Gaita)
2.	ACC VOC	(30) <i>Tu, veco zēn, esi uz galīgi aplama ceļa.</i> (A. Eglītis) (31) <i>Tik par tevi ir šis stāsts, manu mīlo māt!</i> (www.tvnet.lv)
3.	NOM NOM	(32) Mīļie viesi, <i>sanākam, lūdzu, visi uz kopīgu foto!</i> (Neatkarīgā Rīta Avīze) (33) Labā Gaija, <i>Zemesmāt, piedod savai Ifigenijai...</i> (M. Zīverts)
4.	ACC ACC	(34) Bērit manu kumeliņu, <i>Es tev pāri nedarišu:</i> <i>Taisi š' mazas kamaniņas,</i> <i>Ņemšu mazu līgaviņu.</i> (www.dainuskapis.lv; sk. arī Gāters 1993, 158) (35) Vai, manu mīlu tēvu, <i>Vakar bija, šodien nav!</i> <i>Vaj, radiņi, apbērāt</i> <i>Dzeltanāmi smiltiņām?</i> (www.dainuskapis.lv; sk. arī Gāters 1993, 156)

3. tabula. Uzrunas vārdkopas saskaņojumā.

Īsts saskaņojums ir tikai 3. un 4. gadījumā, abos pārējos gadījumos saskaņojums īstenojas kā lietvārdam vokatīvā piesaistīts īpašības vārds (vai citas vārdšķiras lokāms vārds) nominatīvā vai akuzatīvā. Protams, te ir diskutējams jautājums – vai tas vispār ir saskaņojums? Ja atzīst nefonoloģiskas un nemorfoloģiskas sintakses principu, tad tas būtu atzīstams par saskaņojumu, jo abus vārdkopas vārdus vieno kopīga funkcija – uzruna.

Tomēr interesanta ir arī apzīmētāja akuzatīva forma uzrunas vārdkopā. Apzīmētāja akuzatīvu vēl varētu izskaidrot īpašības vārdiem, kas pievienojas 2. un 3. deklinācijas lietvārdiem, kam vokatīva forma ir sinkrētiska ar akuzatīva formu:

- (36) a. ACC *brāli* – VOC *brāli!*
 b. ACC *Miku* – VOC *Miku!*

Taču blakus 1. (37a), 4. (37b), 5. (37c) deklinācijas lietvārdiem vokatīvā (sk. arī Holvoet 2012) apzīmētājs akuzatīvā ir šķietami nelogoģisks:

- (37) ACC ACC
 a. *labo cilvēk!*
 b. *manu meitiņ!*
 c. *mīļo māit!*

Mūsdienu sarunvalodā sastopamās lietvārda akuzatīva formas vokatīva funkcijā parasti tiek lietotas kā izolētas uzrunas formas, visai reti piesaistot tiem saskaņotu apzīmētāju, taču iespējams, kā liecina piemēri, tas ir, turklāt senāk latviešu valodā šāds lietojums bijis vairāk izplatīts – to apliecina dainu piemēri. Tāpēc rodas jautājums – kas varētu būt noteicis akuzatīva lietojumu uzrunas vārdkopās?

No vienas puses, liekas, ka tieši 2. (vai 3.) deklinācijas lietvārdu vokatīva un akuzatīva sinkrētiskās formas ir bijis īpašības vārda akuzatīva formas paraugs saskaņotajā apzīmētājā. Iespējams, tas veicinājis apzīmētāja akuzatīva formas izplatību arī saistījumā ar 1., 4., 5. deklinācijas lietvārdiem. No otras puses, tādu piemēru kā *mīļo mammu!* esamība liek domāt, ka akuzatīva loma uzrunas izteikšanā nepārprotami ir vai ir bijusi lielāka nekā pieņemts latviešu gramatikā uzskatīt. Rakstā nav aplūkots *izsaukuma akuzatīvs* (*Tavu prieku!*; *To laimi!*), par kuru J. Endzelīns (1951, 400) raksta, ka „izsaukuma akuzatīvam ir tā pati nozīme, kas vokatīvam” (sk. arī Ahero et al. 1959, 400; Gāters 1993, 154–159) – tā attieksmes ar uzrunu ir turpmāka pētījuma uzdevums. Turklāt akuzatīva lietojums vokatīva funkcijā, t. i., akuzatīva un vokatīva sinkrētisms iespējams arī citās valodās (sk., piem., Adams 1978, 16; Baerman 2009). Katrā ziņā jautājuma izpēte vēl turpināma.

Secinājumi

Uzrunas vārdkopas ar saskaņotu apzīmētāju latviešu valodā par nefonoloģiskām un nemorfoloģiskām var uzskatīt tikai daļēji. Jāatzīst, ka blakus vārdkopām, kur nav fonoloģiska (*mīļā māte!*, *mīļo mammu!*, *manu mammīt!*, *manu dēliņ!*) un morfoloģiska saskaņojuma (*mīļā māit!*, *mīļo māit!*), tomēr ir arī tādas, kur morfoloģisks saskaņojums ir – gan nominatīvā, gan akuzatīvā (*mīļā māte!*, *mīļo mammu!*). Proti, morfoloģisks saskaņojums ir tādām uzrunas vārdkopām, kur

neatkarīgais komponents ir nevis t. s. īstās vokatīva formas, bet gan nominatīvs vai akuzatīvs vokatīva funkcijā, kam dzimtē, skaitlī un locījumā pieskaņojas apzīmētājs. Ja uzrunas vārdkopas neatkarīgais komponents ir lietvārds vokatīvā, tad šādām vārdkopām nav ne fonoloģiska, ne morfoloģiska saskaņojuma, tās pārstāv t.s. nefonoloģisko un nemorfoloģisko sintaksi.

Saisinājumi

ACC	akuzatīvs
F	sieviešu dzimte
M	vīriešu dzimte
NOM	nominatīvs
VOC	vokatīvs

Avoti

1. Belševica, Vizma. 1992. *Bille*. Rīga: Jumava.
2. Eglītis, Anšalvs. 2001. *Malahīta dievs*. Rīga: Zinātne.
3. *Ieva* (žurnāls)
4. *Ievas Stāsti* (žurnāls)
5. *Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus*. www.korpuss.lv
6. *Neatkarīgā Rīta Avīze* (laikraksts)
7. Priede, Gunārs. 1988. *Sēnes un siens*. Rīga: Liesma.
8. Tauns, Linards. 1972. *Iesim pie manas mīļās*. Bruklina: Grāmatu Draugs.
9. Zīvertis, Mārtiņš. 2002. „Kāds, kura nav” un citas trimdas lugas. Hausmanis, Viktors (sast.). Rīga: Valters un Rapa.
10. *Krišjāņa Barona Dainu skapis*. www.dainuskapis.lv
11. www.kurzemiekiem.lv
12. www.lsm.lv
13. www.nepaliecviens.lv
14. www.tvnet.lv
15. www.twitter.com

Literatūra

1. Adams, Douglas Q. 1978. *Essential Modern Greek Grammar*. New York: Dover Publications.
2. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
3. Baerman, Matthew. 2009. Case syncretism. *The Oxford Handbook of Case*. Malchukov, Andrej & Andrew Spencer (eds). Oxford: Oxford University Press, 219–230.
4. Beitiņa, Maigone. 2009. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*. Liepāja: Liepājas Universitāte.
5. Blake, Barry. J. 1997. *Case*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Daniel, Michael & Andrew Spencer. 2011. The Vocative – an outlier case. *The Oxford Handbook of Case*. Malchukov, Andrej & Andrew Spencer (eds). Oxford: Oxford University Press, 626–634.

7. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
8. Endzelīns, Jānis & Kārlis, Mīlenbachs. 1939. *Latviešu valodas mācība*. Rīga: Valters un Rapa, [13. izd.] [1. izd.: Rīga: K. I. Sichmaņa apgāhdība, 1907]
9. Gāters, Alfrēds. 1993. *Lettische Syntax. Die Dainas*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
10. Hill, Virginia. 2013. Features and strategies: the internal syntax of vocative phrases. *Vocatives! Addressing between System and Performance*. Noel, Patrizia & Barbara Sonnenhauser, Aziz, Hanna (eds). Berlin: Mouton de Gruyter, 79–102.
11. Hill, Virginia. 2014. *Vocatives: How Syntax meets with Pragmatics*. Leiden: Brill.
12. Holvoet, Axel. 2012. Vocative agreement in Latvian and the principle of morphology-free syntax. *Baltic Linguistics*. 3. Warsaw: Universitas Varsoviensis, 43–64.
13. Kalme, Vilma & Gunta Smiltnece. 2001. *Latviešu literārās valodas morfoloģija un vārddarināšana*. Liepāja: LiePA.
14. Kalnača, Andra. 1999. Lietvārda locījuma formu paradigmatika latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 3. Liepāja: LiePA, 81–97.
15. Kalnača, Andra. 2000. Opozīcija *dzīvs/nedzīvs* mūsdienu latviešu valodā. *Linguistica Lettica*. 6. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 178–187.
16. Kalnača, Andra. 2001. Vokatīvs un lietvārda locījuma formu konkurence latviešu valodā. *Acta Baltica 2001*. Kaunas: Aesti, 41–47.
17. Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw/Berlin: De Gruyter Open.
18. Lokmane, Ilze. 2013. Vienkārša teikuma formālā (strukturālā) organizācija. *Latviešu valodas gramatika*. Grigorjevs, Juris & Daina Nītiņa (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 710–766.
19. Moro, Andrea. 2003. Notes on vocative case. A case study in clause structure. *Romance Languages and Linguistic Theory 2001*. Quer, Joseph, Scoretti, Mauro, Sleeman, Petra & Els Verheugd (eds). Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 247–261.
20. Nītiņa, Daina. 2001. *Latviešu valodas morfoloģija (konspektīvs lokāmo vārdšķiru apraksts)*. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte.
21. Nītiņa, Daina. 2013. Īpašības vārds (adjektīvs) un adjektīviskais divdabis. *Latviešu valodas gramatika*. Grigorjevs, Juris & Daina Nītiņa (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 370–412.
22. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. Rīga: Zinātne.
23. Parrot, Lilian A. 2010. Vocatives and other direct address forms: a contrastive study. A. Grønn & I. Marijanovic (eds). *Russian in Contrast*, Oslo Studies in Language. 2(1), 211–229.
24. Plungian, Vladimir A. 2011. *Vvedenie v grammaticheskiju semantiku: grammaticheskie znachenija i grammaticheskie sistemy jazykov mira*. Moskva: RGGU.
25. Skujiņa, Valentīna. 1999. *Latviešu valoda lietišķos tekstos*. Rīga: Zvaigzne ABC.
26. Smiltnece, Gunta. 2013. Lietvārds (substantīvs). *Latviešu valodas gramatika*. Grigorjevs, Juris & Daina Nītiņa (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 324–379.

Summary

The article is devoted to the interesting, but insufficiently investigated topic – to the vocative and its usage in the forms of address. Other cases such as nominative and accusative in this function are also observed. The forms of address are analyzed from the angle of phonology-free and morphology-free syntax. The aim of the article is to discuss what are the relations between the VOC, NOM and ACC in the forms of address and the usage of case forms in the attributive function, expressing address. To reach the aim of the article the systematization of the inventory of the vocative forms and their functions in Latvian is given.

The main conclusion is the following – phonology-free and morphology-free syntax is connected only with the forms of address where the head noun is in VOC, because the attribute (adjective, pronoun or declinable participle) can be both in NOM and ACC (*mīlā māt!* ‘dear.NOM.F mother.VOC.F’, *mīlo māt!* ‘dear.ACC.F mother.VOC.F’). If the head noun is in NOM or ACC, the attribute is in the same forms as noun (*mīlais dēls!* ‘dear.NOM.M son.NOM.M’, *mīlo mammu!* ‘dear.ACC.F mummy.ACC.F’), and here we cannot speak about morphology-free syntax.